

**Kitap Tanıtımı: Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, çev. Mehmet S. Aydın,
II. Basım, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1999, ISBN: 975-8109-33-2.**

Şeyma KÖMÜRCÜOĞLU*

Etienne Gilson'ın *Tanrı ve Felsefe* adıyla Türkçe'ye çevrilen eseri, Indiana Üniversitesi'nde verilmiş ve Toronto Üniversitesi'nde basılmış dört adet konferanstan oluşmaktadır. Konferanslar, sırasıyla Yunan Felsefesi, Hristiyan Felsefesi, Modern Felsefe ve Çağdaş Düşünce bölümlerinden oluşmakta ve eserde kronolojik olarak Tanrı kavramının geçirdiği dönüşüm incelenmektedir.

Gilson'un ifadesi ile eser, "bütün metafizik problemler içinde en yüksek mevkii işgal eden bir problemin sadece bir yönünü ele almaktadır. Bu problem ise, metafizik bir mahiyet arz eden Tanrı problemidir" (s. 15). Müellifin bu felsefe problemini ele alış tarzı ise, "geçmiş felsefelerin tarihine dayanmak suretiyle bir felsefe probleminin doğru düzgün dile getirilişini sağlayan temel verileri bulup ortaya koymak ve söz konusu verilerin ışığında problemin çözümünü tespit etmeye çalışmaktır" (s. 15).

Felsefe tarihinde tartışılmış pek çok probleme, bir veçheyle de olsa Yunan felsefesinde değinilmiştir. Kimi zaman düşünürler kendi zamanlarına ait problemleri ya da kendi dinî metinlerinin doğurduğu güçlükleri, Yunan felsefesinin sahip olduğu tekniklerle çözmeye çalışmışlardır. Buna *felsefi bir kavram olarak tanrı* da dâhildir. Felsefi bir kavram olarak tanrı dediğimizde, bunun Yunan felsefesinde bir karşılığı vardır ancak, "felsefi tanrı kavramının kaynaklarını bulmak için, Yunan felsefesinin neresine bakılması gerektiği" yeterince açık değildir. Buradaki en temel güçlük, kendilerinden yola çıkacağımız Sokrates öncesi düşünürlerin dünyasındaki *tanrı* kavramının karşılığının net olmamasıdır. Gilson, Homeros ve Hesiodos'tan yola çıkarak, tanrı kelimesinin Yunanca'daki ilk kullanımlarının felsefi olmadığını altını çizer ve Yunanların "neye tanrı dedikleri" sorusu üzerine yoğunlaşır. Buna göre, bir Yunan tanrısının ilk belirgin özelliği canlı olmasıdır. Bu ölümsüzler sınıfının ikinci büyük özelliği, dünyayla ilgili olmaktan çok insan hayatıyla ilgili oluşlarıdır. Gilson bu sebeple dindar bir antik Yunan'ın, "kendi hayatını güçlü ve çok kere birbiriyle çatışan ilahi güçler için bir savaş alanı olarak hissetmekte olduğu" ifadesini kullanır (s. 30).

Gilson'un Yunan tanrısını mercek altına aldığı bölümdeki en dikkat çeken iddialardan biri, Yunan felsefesini ilkel Yunan dininin basamak basamak aklıleştirilmesi olarak gören görüşe mesafeli yaklaşmasıdır. Ona göre "mitoloji, gerçek felsefeye giden yolun ilk basamağı değildir. Mitoloji gerçek felsefeye değil, gerçek dine giden yolun ilk basamağını oluşturmaktadır. Yunan felsefesi gündün güne aklıleşen bir sürecin sonunda Yunan mitolojisinden doğmuş olamaz. Çünkü Yunan felsefesi, dünyayı, şeylerin dünyası olarak anlamak için gösterilen akli bir çabadır. Oysa Yunan mitolojisi, dilsiz ve sağır şeylerin oluşturduğu bir dünyada kişiliğe sahip yegâne varlık olan insanın, yalnız bırakılmamasına ilişkin kesin kararını dile getirmektedir" (s. 37).

* Dr., Felsefe, seymakomurcuoglu@yahoo.com.tr

Gilson'ın Platon'un tanrısı hakkındaki incelemesi ise büyük ölçüde Hristiyanlığın tanrısı ile Platon'un tanrısı arasında bağlantılar kurmak şeklinde gerçekleşmiştir. Platon konusunda yazarın odaklandığı temel problem, Platon'un İyi ideası dediği şeyin aslında tanrı olup olmadığı konusudur. Gilson, bu konudaki tavrını belirlerken, *Devlet*'te, Platon'un verdiği İyi ideası tanımından (*Devlet* 517) yola çıkar ve şöyle der: "Platon'un iyi ideası, güzel ve doğru olan her şeyin evrensel yaratıcısı, ışığın kaynağı ve görünen dünyadaki ışığın sahibi, fikir dünyasında aklın ve hakikatin membaıdır" (s. 38). Gilson, Hristiyanlığın tanrı tanımına, bu şekilde tanımlanan bir ideadan daha fazla benzeyen başka bir tanrının olamayacağını ileri sürer. Ona göre çağdaş bilim adamlarının bu gerçeği kabul etmeye yanaşmamalarının sebebi, "Hristiyan düşüncesinin hâkim olduğu şu kadar yüzyıldan sonra tanrıların en yüksek hakikatler olmadığı, en gerçek olanın tanrılar olmadığı bir dünyanın var olabileceğini hayal etmenin son derece güç olmasıdır" (s. 39).

Aristoteles metafiziği, Gilson için tabii kelam tarihindeki bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Zira Aristoteles uzun zamandır ertelenmiş olan bir husus olan "felsefi ilkelerle tanrı kavramını birleştirmeyi" başarmıştır. Aristoteles'in ilk hareket ettiricisi, hem ilk felsefi ilke, hem de evrenin tanrısıdır. Yazara göre, ilk ilkenin ve dünyanın ilk sebebinin tanrı olması, ilke için büyük kazançtır ve bu Olimpiyalı tanrıların bir kenara itilmesi ile sonuçlanmıştır. Gilson bu durumu sadece felsefe için değil, din için de bir kazanç olarak görür. Ona göre "tanrıların başına gelecek asıl tehlike bu değil, onların ulûhiyetlerini yitirmeleridir" (s. 42). Yazara göre Yunanlar Aristoteles sayesinde açıkça rasyonel olan bir teolojiye kavuştular fakat bu arada dinlerini de yitirdiler (s. 43).

Gilson'un Yunan tanrısına yaklaşımında göze çarpan en temel problem, tanrı kavramına sürekli Hristiyan tanrısı olarak bakması bunun neticesinde pagan bir Platon değil, *Hristiyan Platon* resmetmeye çalışmasıdır. Gilson'un bu tavrını Hristiyan felsefesi başlıklı ikinci bölümde de sürdürdüğü görülecektir.

Gilson ikinci bölümde, Plotinus, St. Augustine ve Thomas Aquinas'a odaklanarak tanrı kavramının takibini yapmaktadır. Onun bu bölümde ilgilendiği tanrı, artık açıkça Hristiyanlığın tanrısıdır. Gilson, işe, Yunan düşüncesi ile Hristiyan felsefesinin ayrım çizgisi üzerinde durarak başlar. Kendi başına ele alındığında, Hristiyanlığın bir felsefe değil, İsa kanalıyla insanlara ulaşan bir dinî öğreti olduğunu, Hristiyan felsefesinin ise, Yunan felsefesi ile Yahudi-Hristiyan dinî düşüncesinin kesişiminden doğduğunu dile getirir. Bu bağlamda "Yunan felsefesi ile Hristiyanlık arasındaki ilk karşılaşma, St. Augustine'in Plotinus'un *Enneadlar*'ını okumaya başlamasıyla gerçekleşmiştir. St. Augustine *Enneadlar*'ı okuduğunda, Hristiyanlığın tanrısının üç kavramını orada buldu: Baba Tanrı, Kelam olarak Tanrı ve Hilkat" (s. 53). Gilson, Plotinus'tan yaptığı bu çıkarımda St. Augustine'e katılmaktadır. Fakat ilerleyen satırlarda Plotinus'un dünyasının Hristiyan dünyası olmadığını da altını çizmektedir: "Plotinus'un evreninin tam anlamıyla Grek özellikler taşıyan bir evren olması şundan ileri geliyordu. Bu evrende tanrı ne mutlak bir realite, ne de âlemin anlaşılabilirliğini sağlayan mutlak bir ilkedir. İşte buradan da, metafizik açıdan son derece önemli olan şu sonuç çıkar: İlk Sebep'le, onun dışında kalan bütün varlıklar arasındaki ayrım çizgisi, Bir'in felsefesi ile bir varlık felsefesini uyuma çizgisi üzerine getirmektedir. Buradaki Bir'in, kendisi olmayan bir şeye varlık vermesi, Hristiyan felsefesindeki yaratma adını almaktadır" (s. 56).

Gilson, Platon ve St. Augustine arasında ilişki kurarken güzel bir örnekle bunu açıklar. St. Augustine'in dünyasını miras alan Platon, bir anlamda

onun insan görüşünü de tevarüs etmekteydi. Platon'a göre (*Alcibiades* 129e-130c) insan, *bir bedeni kullanan ruhtur*. Platon'un dünyasında insan esas itibarıyla rûhânî bir varlıktır. Gilson'a göre, böyle bir insan tanımını kabul ederek St. Augustine kendisini oldukça güç bir durumda bırakmıştır. Platon'un (burada Gilson, -daha açık anlamda Plotinus'un dünyasında- ifadesini ekler) dünyasında saf anlamda akledilir, yaşayan ve ölümsüz olmak, (bunların aynı zamanda ruhun özellikleri olduğu unutulmamalıdır) tanrı olmaktır. Bu durumda, "insan hakiki anlamda dikkatini bedenine değil, hakikate verdiğinde, tanrı olduğunu hatırlayan bir tanrı gibi davranır" (s. 58). Platon ve Plotinus için insanın kurtuluşa ermesi, kendi uluhiyetinin farkında olmasından başka bir şey değildir. Ancak St. Augustine buraya bir şerh koyarak, insanı (eğer bu insan tanrı değil ise) hakikate sahip olan biri olmaktan çıkarmıştır. Artık insan, mutlak akledilir ve kendi kendine yeterli olarak var olan Hakikatin, yani Tanrı'nın ezeli ışığında hakikati bilen bir varlığa dönüşmüştür (s. 60).

Gilson'un kitabın üçüncü bölümü olan *Tanrı ve Modern Felsefe* bölümünde konuyu ele alış tarzı da, Hristiyan felsefesi ile bağlantılıdır. Gilson, Ortaçağ'dan modern felsefenin ilk dönemlerine geçerken, bizzat filozofların toplumsal durumlarında ortaya çıkan değişikliğe temas ederek bu bölüme başlamaktadır. Bu önemli değişim, "modern felsefeyi yaratanların kilise adamları arasından değil, kilise dışındaki insanlar arasından çıkmış olması"dır (s. 71). Descartes'te yeni olan, pratik açıdan felsefî hikmetle dinî hikmeti birbirinden ayırmasıydı. Gilson, Descartes'in tanrısının, felsefî bir mutlak sebep olarak bile, cılız doğduğunu iddia etmektedir. Felsefî ilke durumuna düşürülen bu Hristiyan tanrısının yaşaması zaten mümkün değildir. Gilson bu tanrıyı, dinî inanç ve aklî düşüncenin karışımı ile vücut bulmuş mutsuz bir melez olarak görmektedir (s. 80).

Malebranche eserinde, Kartezyanizm ile Augustinizm arasında orijinal bir senteze varan ve bu sentez nihayetinde tanrıyı, hem beşerî bilgi düzeyinde hem de fiziksel sebeplilik düzeyinde yeterli sebep olarak öne süren bir noktadan tasvir edilmektedir (s. 81). Yazar Spinoza'yı ise eserinde *felsefe aracılığıyla nasıl kurtuluşa erileceği* sorusuna verilmiş yüzde yüz metafizik sadeliğe sahip bir cevap olarak görür ve onu şükranlıkla anar: "Benim şahsen doğru diye sarıldığım dinin, yani Hristiyanlığın, Spinoza'ya çocukça bir mitoloji gibi görüldüğü gerçeğinin tam anlamıyla farkındayım. Fakat yaşayan bir dini, mitolojiden ibaret görerek kaldırıp attıktan sonra onun yerine kendi felsefî metodolojisini yerleştirmede için Spinoza'ya sonsuzca şükran borçluyum" (s. 88).

Gilson, Hristiyanlığın tanrısının felsefî hayaletinin, on yedinci yüzyılın ortalarından on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar birçok insanın zihnini bir hayalet gibi işgal etmiş olduğu kanaatindedir. Felsefî bir ilkeye dönüştürülmeye çalışılmış olan Hristiyanlığın tanrısı, çağdaş düşünceye doğru yol alırken, bu kez yeniden Platon'un *Timaios*'undaki yerini alacak, fakat Demiurge gibi dünyaya düzen vermeden önce önce Newton'u ziyaret edecektir (s. 90). Bu yeni tanrı ise, kitabın dördüncü bölümü olan *Tanrı ve Çağdaş Düşünce* bölümünde işlenmektedir.

Gilson, Tanrı probleminin bugünkü durumunun bütünüyle Immanuel Kant ve Auguste Comte'un düşüncelerinin hâkimiyeti altında olduğu tespiti ile yeni bir bölüme başlamaktadır. Bu iki filozofun felsefî nazariyeleri birbirlerinden farklıdır ancak, "her iki doktrinde de bilgi kavramı, bilimsel bilgi kavramına, bilimsel bilgi kavramı da, Newton fiziğinin sunduğu türden bir anlayışa indirgenmiştir. Buna göre, bilmek fiili, belirli olgular arasında

görülebilir ilişkilerin, matematiksel ilişkiler terminolojisi içinde ifade edilmesidir. Ama hangi açıdan bakarsak bakalım, hiçbir olgu, Tanrı kavramına bir açıklık getirememektedir” (s. 91). Bununla birlikte, Gilson, Kant’ın yaptığı inkılap ile Descartes’in yaptığı inkılabı karşılaştırdığında, Descartes’in yaptığı işin inkılap adını almaya çok daha layık olduğunu düşünür. Zira ona göre Thomas Aquinas’tan Descartes’e doğru uzanan yol çok daha uzun bir yoldur. Gilson, modern düşüncedeki tanrının nasıl ele alındığını şu şekilde açıklar: Ortaçağ Hristiyan düşünürleri nasıl ki, Yunan metafiziğinden yola çıkarak Hristiyanlıktaki tanrı anlayışının problemlerini çözmeye çalışmışlarsa, Descartes, Leibniz gibi düşünürler de, on yedinci yüzyılın bilim dünyası için nasıl bir metafizik gerekçe bulabiliriz sorusuna cevap aramışlardır. Gilson’a göre tam da bu sebeple bu filozoflar, “skolastik olmayan bir dünyanın skolastik olmayan görüşlerini dile getirmek için Skolastik filozofların ifadelerini kullanmışlardır” (s. 92).

Sonuç olarak, Gilson’un, Hristiyan düşünürleri merkeze alarak yazdığı bu önemli çalışmasının, antik Yunan felsefesinden çağdaş felsefeye gelinceye dek, Tanrı kavramının geçirdiği dönüşümleri muhtasar bir şekilde sunuyor oluşu bakımından eskimeyen bir kaynak niteliğinde olduğu söylenebilir.